

obravnavo gallensteinske linije (imenovane po istoimenskem gradu oziroma Podpeči pri Gabrovki) začne avtor na prelomu 13. in 14. stoletja. Tudi ta linija je imela devet generacij, ki so se ob koncu delile na več dodatnih vej. Začetek motniške veje avtor postavi šele v sedmo generacijo, ko se leta 1426 prvič pojavi t. i. Nikolaj Gall z Motnika. Osmo in deveto generacijo nato obravnava skupaj. Z opisom pukštanjske linije Gallov avtor začne v peti generaciji. Hkrati sicer tudi opozori na možnost, da se je omenjena linija odcepila že v kateri od predhodnih generacij. Na to namreč do neke mere namiguje grbovna podoba na pečatu Nikolaja Galla, prvega znanega člana linije. Nikolajevemu (istoimenskemu) sinu je oglejski patriarh leta 1376 grad Pukštajn (v pobočju Bukovja in neposredni bližini Dravograda) podelil v dedni fevd. Za njim se je rodbina raztezala še čez tri generacije. Kar se tiče članov rodbine, ki so opravljali (tudi zelo ugledne) cerkvene službe, avtor še enkrat poudari, da jih mnogo ne moremo z gotovostjo opredeliti. Konkretno gre v tem primeru za Jurija (župnika v Trebnjem), Janeza (župnika v Dobropolju ter na Dobu), Pavla (župnika v Trebnjem), Andreja (vikarja oz. župnika v Beli Cerкви, (sub)diakona v Ferrari in Firencah ter nazadnje stiškega meniha), Ano (nuno v Velesovem), Gašperja (župnika v Cerknici) ter Matijo, ki je bil na ne natančneje opredeljenem kleriškem položaju v (Škofji?) Loki. K tu omenjenim je treba, kot navaja avtor, nenazadnje prišteti še Sigmunda Galla, ki je kot vojak Nemškega viteškega reda padel v bojih v Prusiji. Poleg njihovih cerkvenih funkcij avtor v tem poglavju navaja tudi druge dogodke iz življenja omenjenih oseb, med katerimi so bile nekatere v teku svojega življenja obdolžene cele kopice nemoralnih dejanj.

Predzadnje poglavje je namenjeno prikazu posameznega razvoja posameznih vejah rodbine Gallov. Avtor v njegovem uvodu opozori, da je natančno lociranje srednjeveških posesti izjemo težavno in problematično. Najzgodnejši urbarji zadevnih gospodstev namreč redko izvirajo izpred 17. stoletja in so večinoma nastali šele v okviru terezijanskega katastra (sredi 18. stoletja). Pri slednjih gre dostikrat za združena gospodstva, kjer razloček med posameznimi sestavnimi deli ni razviden. Avtor delo torej opravi po svojih najboljših močeh, pri čemer se opira na razpoložljive podatke. Tako na primer navaja, da je treba prvotno kranjsko posest Gallov iskati v okviru andeških posesti na Gorenjskem. Domneva, da je šlo za raztreseno posest nekje med Tržiško Bistrico in Zasavskim hribovjem. Kasneje se je posestna struktura vsake izmed linij iz generacije v generacijo spreminjala. Avtor skuša omenjenim spremembam kar se da natančno slediti, vendar je pri tem – kot že rečeno – omejen s pičlim številom (ne)natančnih virov.

V zadnjem poglavju je govora o gospodstvu Gamberk pri Izlakah, izvornem galskem gospodstvu, ki je bil sedež rodbine do začetka 14. stoletja. To gospodstvo

avtor izpostavi kot izjemo glede srednjeveških virov, ki so, kot že večkrat rečeno, prav pičli. Avtorju uspe (s pomočjo ugodne strukture virov) za gambersko gospodstvo precej natančno opisati njegovo zgodovino ter gospodarsko stanje in poslovanje. Gre sicer že za čas potomcev Gallov (v vlogi deželno knežjih oskrbnikov) v 15. stoletju. Prikaz temelji na analizi letnih obračunov iz tridesetih in štiridesetih let ob upoštevanju podatkov iz urbarja s konca 15. stoletja.

Ob koncu monografije doda avtor pred sezname virov, literature, slikovnega gradiva in imenskega kazala še priloge. Te vsebujejo prepis urbarja gospodstva Gamberk iz leta 1498, rodbinski leksikon ter (v zavihku priložene) odlične rodovnike vsake rodbinske linije posebej. Monografijo poleg že naštetega odlikujejo številni prikazi pečatov, fotografije gradov, aksonometrične študije (avtorja Igorja Sapača), tabele in grafikoni. Kot celota nas monografija zelo natančno popelje skozi zgodovino srednjeveške rodbine Gall od njenega začetka, pa vse do konca v 15. oziroma prve polovice 16. stoletja. Delo je dragocen prispevek k razumevanju zgodovine ne le same rodbine, temveč tudi Kranjske in širše vzhodnoalpske regije v času visokega in poznega srednjega veka.

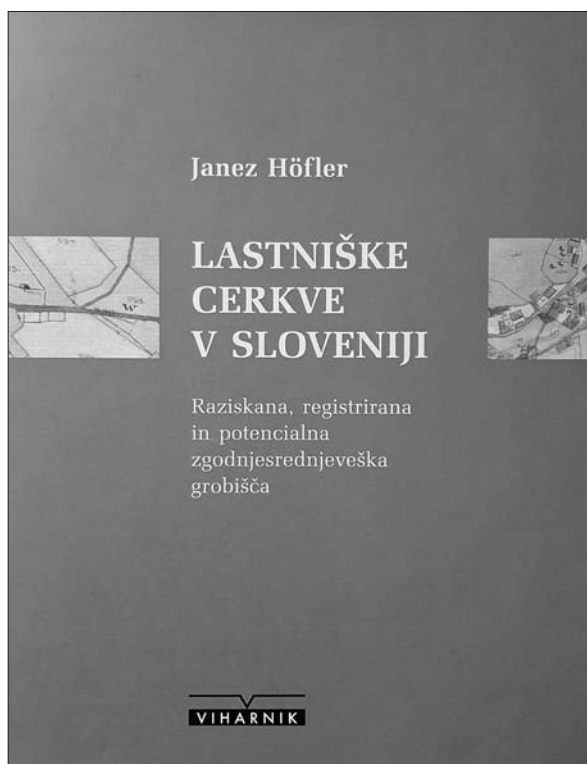
Martin Bele

Janez Höfler: Lastniške cerkve v Sloveniji. Raziskana, registrirana in potencialna zgodnjesrednjeveška grobišča. Ljubljana: Viharnik, 2019, 140 strani.

Janez Höfler je v letu 2019 pri založbi Viharnik izdal novo knjigo o zgodovini cerkva in župnij s slovenskega prostora. Tokrat se je posvetil temi, ki je bila v slovenskem zgodovinopisju do sedaj bolj ali manj potisnjena ob stran. Knjiga je nastala na podlagi dolgoletnih avtorjevih raziskav in tudi na podlagi izkopavanj in ugotovitev arheologov.

Knjiga z naslovom *Lastniške cerkve v Sloveniji. Raziskana, registrirana in potencialna zgodnjesrednjeveška grobišča* obravnava lastniške cerkve, ki se pričnejo pojavljati v zgodnjem srednjem veku že v 9. stoletju, večinoma pa jim lahko sledimo v obdobju med drugo polovico 10. stoletja vse do druge polovice 11. stoletja oziroma do začetka 12. stoletja, tj. do cerkvenih reform župnijske mreže, ki jo je na ozemlju južno od reke Drave izvedel oglejski patriarh kot krajevno pristojni škof. Knjiga predstavlja nadgradnjo avtorjevega preglednega znanstvenega članka *Lastniške cerkve zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem in njihovo zgodovinsko ozadje*, ki ga je objavil v letu 2017, v njem pa se je omejil le na lastniške cerkve na Gorenjskem. Pričujoča knjiga vsebinsko pokriva večino slovenske-

ga ozemlja, žal pa ne podaja ugotovitev za ozemlje Bele krajine in Prekmurja. Avtor to utemeljuje z nejasnim položajem lastniških cerkva v Beli krajini, ozemlje Prekmurja pa je izpuštil zaradi drugačnega zgodovinskega razvoja. Höfler dalje tudi zatrdi, da je v knjigi povzel ugotovitve iz leta 2017, ki jih je tudi bistveno dopolnil in v nekaterih primerih tudi popravil.

Kaj sploh je lastniška cerkev? To je cerkev, ki jo je na svojem ozemlju postavil zemljiški gospod za dušno oskrbo sebe in prebivalcev svojega posestva, jo oskrbel s premoženjem za njeno vzdrževanje in tudi z duhovnikom, ki ga je sam izbral in namestil po svoji volji.

Proces preoblikovanja lastniških cerkva v patronatne župnije se je na Slovenskem pričel sredi 11. stoletja, zavlekel pa se je še globoko v 12. stoletje. Pri tem je lastnik krajevnemu škofu odstopil desetino in nekaj ostale posesti, škof pa mu je v zameno vrnil del desetine, cerkvi podelil krstno in pogrebno pravico (osnovni pravici župnijske cerkve), lastniku pa podelil patronatno pravico, tj. pravico do izbire duhovnika, ki ga je moral potrditi škof. Oglejski patriarhi so tekom reforme župnijske mreže redko dopustili, da so se lastniške cerkve preoblikovale v patronatne župnije. Večinoma so njihovemu ozemlju dodali še območje iz drugih gospodstev in tako oblikovali obsežnejše župnije, prvotnim lastnikom pa so bili pripravljeni prepustiti le odvetniško pravico (npr. Bela Cerkev). Te imenujemo patriarhatske reformne župnije. Gradnja novih cerkva je po reguliranju prажupnij s strani posameznikov potekala le še v mejah

obstojećih župnij, ki pa je lahko pripeljala do ustanovitve novih patronatnih župnij ali pa plemiških vikariatov. Nekaterе lastniške cerkve so cerkvenopravno tudi propadle, postale podružnične cerkve določene župnije in so izgubile tudi pravico do pogrebcev.

Na začetku knjige avtor v uvodni študiji najprej pojasni osnovne pojme in predstavi usodo lastniških cerkva po patriarhovi reformi, sledi pa predstavitev lastniških cerkva iz različnih vidikov: cerkev in grobišče, stavbni kontekst v povezavi z dvorcem in zgodnjimi gradovi, prostorski odnos do pripadajočega naselja, arhitekturo, ki je vidna samo v nekaterih primerih, pa še to na podlagi izkopavanj ali ostankov gradnje, patrociniј, knjigo pa zaključuje obsežen zgodovinski in geografski pregled.

Zgodovina lastniških cerkva v Sloveniji v 9. stoletju zaeenkrat ostaja bolj ali manj nejasna. Najverjetneje so jih ustanovili domači poglavarji v času misijonske dejavnosti, ki so jo vodili oglejski patriarhi. Sredi 10. stoletja, po zmagi cesarja Otona I. nad Madžari na Leškem polju pri Augsburgu leta 955, se situacija nekoliko razjasni. Poleg morebitnih »domačih« lastniških cerkva, ki so preživele madžarske vpadе na slovensko ozemlje, ali pa so nastale na novo, se pojavi vrsta kraljevih lastniških cerkva, ki so bile postavljene na novo pridobljenem kraljevem ozemlju s strani posameznih upraviteljev teh posestev. S kraljevimi daritvami teh posesti večinoma iz Bavarske izvirajočim visokoplemiškim družinam ali cerkvenim ustanovam, praviloma eksteritorialnim škofom, so jim pripadle tudi lastniške cerkve, katerih število je v času kolonizacije ozemlja vidno naraslo.

Gradnja lastniških cerkva je potekala počasi, ob tem pa se je pričela spreminjati tudi navada pokopavanja umrlih. Starost posamezne cerkve tako najlažje dokažemo na podlagi grobišča ob njej, pri čemer so v veliko pomoč arheološka izkopavanja. Grobišče karantansko-köttlaške kulture cerkev umešča v zgodnji srednji vek (do sredine ali konca 11. stoletja). Cerkve s sedežem prажupnij in grobišč lahko uvrstimo v čas med drugo polovico 10. do začetka 11. stoletja. Na ozemlju današnje Slovenije so to npr. Rodine, Kranj, Mengeš, Šempeter v Ljubljani, Cerknica, Predloka pri Črnem Kalu. Grobišča köttlaške kulture srečamo tudi pri cerkvah, ki so se iz lastniških preoblikovale v patronatne župnije (Mošnje, Komenda). Grobišča pri cerkvah, ki niso imele župnijskih pravic, kjer se je pokopavalo le do 11. stoletja, pa pričajo, da so v cerkvenopravnem pogledu ob reformi v 11. stoletju propadle in tudi izgubile pravico do pokopavanja (Šturje pri Ajdovščini, Moste-Žirovnica, Spodnje Duplje, Zgornji Brnik, Legen pri Slovenj Gradcu). Pokopavali so lahko tudi na mestu, kjer danes cerkve ni več oziroma da so jo postavili na starejšem grobišču iz spoštovanja tradicije (Sedlo v Breginjskem kotu, Breg pri Žirovnici, Križevska vas, Muljava, Trebnje).

Höfler opozarja tudi na povezavo lastniških cerkva z dvori in njihovimi lastniki, saj so te običajno

stale v neposredni bližini bivališča lastnikov. Raziskave kažejo, da so bile lastniške cerkve postavljene na pretežno ravnem ozemlju, a v bližini visokosrednjeveških gradov na vzpetinah. Ti so zaradi novih strateških vidikov prevzemali vlogo starih nižinskih dvorov, ki so propadli (npr. Radovljica in stari Lipniški grad, Kovor in Gutenberg, Komenda in Smlednik, Nevlje in Kamnik, Sora in Goričane, Bistrica ob Sotli in Kunšperk, Braslovče in Žovnek, Razvanje in Hompoš), cerkve pa so ostale. Novi grad so lahko lastniki postavili tudi v drugi župniji, kot pa je stal stari dvor (Gutenberg, Smlednik). Dogodilo se je tudi, da so dvori propadli, ne da bi jih nadomestili z novim gradom na drugi lokaciji (Ribnica na Dolenjskem).

Cerkve s sedeži pražupnij so pogosto stale na samem, naselje se je (ali pa tudi ne) razvilo okoli njih šele kasneje (Rodine, Šempeter v Ljubljani, Cerknica, Šentvid pri Stični, Šempeter v Savinjski dolini). Enako velja tudi za cerkve patriarhatskih župnij (Cerklje na Gorenjskem, Vodice, Moravče, Šmarje pri Ljubljani, Šentrupert na Dolenjskem, Videm ob Savi, Trebnje, Dobrnič). Obstaja tudi nekaj izjem zaradi zgodovinskih okoliščin (Solkan, Vipava, Kranj). Ugotoviti je moč, da sedeži teh cerkva niso bili vezani na sedež fevdalcev. Skratka, če imamo cerkev, v kateri bližini ni bilo fevdalnega sedeža, lahko govorimo o patriarhatski pražupnijski ali župnijski ustanovi. Pri običajnih lastniških cerkvah in dvorih pa je drugače. Raziskave kažejo, da so zgodnjersrednjeveški dvori s cerkvami ležali na robu naselij, včasih nekoliko višje in zavarovani z (naravno) pregrado (številne cerkve na Gorenjskem, Dvorska vas pri Velikih Laščah, Stari trg pri Ložu, Vitanje, Braslovče, Vransko, Ponikva, Slovenske Konjice).

Höfler se v knjigi dotakne tudi arhitekture lastniških cerkva, ki so bile kljub prepovedi večinoma lesene. To velja zlasti za ozemlje severno od Alp. Zidanje kamnitih cerkva se na Koroškem severno in južno od reke Drave uveljavi že konec 8. in v 9. stoletju. Sicer so materialni ostanki predromanike izjemno skopi.

V knjigi so obravnavani tudi patrociniji lastniških cerkva. Najpogostejše so bile lastniške cerkve na Slovenskem posvečene sv. Petru, sv. Martinu, sv. Juriju in sv. Janezu Krstniku. Nekoliko bolj zamotan problem predstavlja problematika Kristusovega patrocinija, manj pogosti pa so patrociniji sv. nadangela Mihaela, sv. Vida in Marijinega vnebovzetja. Nekoliko redkejši so patrociniji sv. apostola Andreja, sv. mučenca Štefana in sv. Lovrenca, ki se pri nas uveljavi šele v 12. stoletju.

Osrednji del knjige predstavlja kratek opis posameznih lokalitet z lastniškimi cerkvami, ki jih je avtor uredil po geografskem principu: Severna Primorska (opis 17 cerkva), Južna Primorska (opis 6 cerkva), Gorenjska (opis 36 cerkva), Notranjska in Dolenjska zahodno od Krke (opis 6 cerkva), Dolenjska vzhodno od Krke (opis 10 cerkva), Koroška (opis 5 cerkva),

Štajerska južno od Drave (opis 15 cerkva) in Štajerska severno od Drave (opis 3 cerkva).

Höfler opozarja, da se lastniške cerkve s slovenskega ozemlja v listinskem gradivu omenjajo samo v nekaterih primerih, večinoma jih lahko identificiramo na podlagi bližnjih grobišč ali na podlagi posameznih najdb. Podani pregled lastniških cerkva seveda tudi ni dokončen niti ni popoln, saj v prihodnje dodatna arheološka izkopavanja in dodatne zgodovinske raziskave lahko odkrijejo še marsikatero novo dejstvo pa tudi novo lokacijo. Knjiga tudi ne obravnava lastniških cerkva iz 12. stoletja. Teh tudi ni tako malo; po avtorjevem mnenju jih je treba obravnavati v okviru patronatnih župnij, poleg tega pa pri njih tudi ne gre pričakovati zgodnjersrednjeveških grobišč.

Jure Volčjak

Dvorec Betnava (ur. Franci Lazarini in Miha Preinfalk): Ljubljana: ZRC SAZU, 2018, 526 strani.

Verjetno bi si marsikdo raje želel, da bi bila kate-rakoli stvar, o kateri se nadvse kvalitetno napiše več kot petsto strani, bistveno lepša in vsebinsko kvalitetnejša od lepo spisane publikacije, a, žal, v primeru dvorca Betnava temu niti v najlepših sanjah ne more biti tako. Čeravno leži dvorec na območju, ki je kontinuirano poseljen že vsaj od 5. tisočletja pred našim štetjem, sam pa se lahko pohvali z več kot poltisočletnim obstojem, bogatim zgodovinskim spominom in statusom kulturnega spomenika državnega pomena, sta danes njegov propadajoči videz in neobstoj kakršnekoli vsebinsko obstojne vizije zanj dober pokazatelj trenutnega kulturnega razvoja in vrednot slovenskega naroda oziroma tistih, ki zadnjih trideset let tako ali drugače krojijo in razvijajo slovensko državo ter posledično s tem tudi slovensko kulturo. Zadnja dogajanja v zvezi s finančnimi težavami in malverzacijami mariborske nadškofije, ki so začeto obnovo dvorca pripeljala do neurejenega in propadajočega gradbišča, so dober pokazatelj, da je eden od sedmih smrtnih grehov, pohlep, tako udomačen in vseprisoten v slovenski družbi, da nanj niso imuni niti tisti, ki najbolj goreče pridigajo in svarijo pred njim.

V izogib depresiji je dobro in potrebno v vsakem tovrstnem nebodigatreba iskati in najti vsaj kanček nečesa, kar lahko v posamezniku zbudi nekaj upanja in radosti. Trpljenja je v naših življenjih že tako ali tako preveč. Predvidevam, da snovalci najnovejše knjižne zbirke o slovenskih gradovih in dvorcih pri njenem snovanju niso imeli v mislih posameznikovih duševnih stisk in vsakodnevnih tegob, a je že njena prva publikacija dokazala, da ima precejšen